

**Тамара Демченко**



## **Рецензія**

**ГОРОХ М. ЗОЛОТО – ДЕРЖАВІ! ТОРГСИН У РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ, 1931–1935.  
КИЇВ: НREC НRESS, 2020. 320 С.: ІЛ.**

DOI: 10.5281/zenodo.4394451

© Т. Демченко, 2020. CC BY 4.0

Праця чернігівського історика Миколи Гороха, видана в поточному році, на нашу думку, стала найпомітнішим явищем серед робіт, присвячених голодоморній тематиці. Монографія створена на базі кандидатської дисертації, успішно захищеної в 2013 р. Вона вирізняється ретельним дотриманням наукових вимог і водночас приваблює публіцистичною загостреністю, доречним зверненням до актуальних проблем сьогодення.

Щодо суто наукового внеску молодого автора до вітчизняної історіографії, то варто відзначити добре аргументоване з'ясування механізму дії Торгсину як головного засобу радянської держави, спрямованого на викачування так званого «побутового золота» та інших цінностей з населення, тобто (за радянською термінологією) з селян, робітників, службовців. Представники так званих експлуататорських класів уже були пограбовані раніше, хоча й торгсинівці не оминули їх своєю нав'язливою увагою.

У книзі переконливо розкриваються непривабливі таємниці цієї антигуманної політики на прикладі насамперед Чернігівської області, створеної у жовтні 1932 р. Нагадаємо, що за розмірами вона була більшою за теперішню: на початок січня 1933 р. в її складі перебувало 36 районів. На місцях торгсинівські контори і крамниці діяли не завжди так, як планували кремлівські вожді. Урядовцями середньої ланки, продавцями, оцінщиками золотих виробів працювали не надто компетентні, інколи нечисті на руку люди, котрі дбали насамперед про вигоду для себе. Замордоване голодом, терором ОГПУ, карколомними суспільно-політичними змінами населення було ошелешене заходами влади з «порятунку» від неминучої смерті в такий спосіб. Люди слабо розбиралися в конкретних цілях та кінцевій меті більшовицької політики, але усвідомлювали, що вона їм ворожа. Не випадково ж слово «торгсин» розшифровувалося українцями як «торгівля синами».

Надзвичайно важливо, що М. Горох не обмежився аналізом лише економічних та соціально-політичних аспектів обраної дослідницької теми. На сторінках книги автор звертається до проблеми історичної пам'яті. Її безжально й методично руйнували на базовому рівні – в сім'ї, коли змушували голодних людей свою родову спадщину: золоті хрестики, сережки, каблучки, оклади ікон, інколи золоті монети царських часів – віддавати за безцінні торбинку борошна, кульок крупи, цукру чи цукерок-«подушечок». Чи не звідти в деяких людей пішла звичка продавати свій голос на виборах за пакет гречки? Несправедливо докоряти матерям, які, потерпаючи за життя своїх дітей, задешево віддавали коштовності за шматок хліба. Але держава, котра таким злочинним шляхом накопичувала золотий запас, не заслуговує на добру пам'ять.

Поширене твердження, що викачане золото йшло на індустріалізацію й посилення обороноздатності, теж викликає чимало сумнівів. Візьмемо для прикладу

один із первістків радянських п'ятирічок – Дніпрогес. Його будівництво розпочалося у 1927 р., а 10 жовтня 1932 р. відбулося урочисте відкриття. У серпні 1941 р. мінери НКВД підірвали символ індустріалізації, щоб він не дістався ворогові. Після війни розпочалася відбудова, і в 1947 р. був уведений в дію перший агрегат Дніпровської ГЕС. А от людей, померлих у 1932–1933 рр., забули на довгі роки. Щоправда, якщо про них прилюдно не згадували в СРСР та його сателітах, то в 1953 р. українська діаспора США здійснила низку заходів, щоб ушанувати пам'ять жертв Голодомору, привернути увагу світової громадськості до цієї трагічної сторінки. Виступаючи на мітингу в Нью-Йорку, всесвітньовідомий учений і громадський діяч Рафаель Лемкін схарактеризував голод в Україні як геноцид, учинений проти її народу радянською верхівкою.

У книзі М. Гороха знайшов відображення ще один важливий сюжет, пов'язаний із функціонуванням структурних підрозділів Торгсину. Офіційно вони вважалися закладами торгівлі з іноземцями, у яких товари поліпшеної якості, сувеніри, антикваріат, коштовності тощо продавалися за валюту. Яким чином у 1932–1933 рр. – а це були роки найбільшого поширення й піднесення мережі торгсинівських крамниць – у Прилуках, Сосниці, Городні, Кролевці, Шостці, Ромнах, та навіть і в Чернігові могли з'явитися іноземці – питання риторичне. А місцеві мешканці, хоча й страждали від голоду, валюти не мали. З іншого боку, черги до входу в крамниці районних міст і містечок створювали теж вони.

Автор докладно відтворив і спроби громадських організацій українців у Європі, США, Канаді налагодити грошову допомогу, щоб в Україні люди могли придбати собі продукти харчування. Радянська влада заохочувала надходження валюти, але встановила несправедливий обмінний курс. У результаті в торгсинах видавали не пропорційну надісланим коштам кількість продовольства. Окрім того, ОГПУ ретельно стежило за тими громадянами, які отримували перекази з-за кордону. Багато хто відмовлявся від допомоги, щоб не потрапити до списків «ворогів», число яких невпинно зростало.

У книзі детально описано й жадобу збагачення окремих осіб, які працювали в структурі Торгсину. Хоча серед його працівників були, звичайно, й порядні люди, але складається враження, що значна кількість співробітників сповідувала принцип: «Не обдуриш – не проживеш». Іноді їх викривали й судили, але багато випадків шахрайства, розкрадання, обману покупців, махінацій з коштовностями минали безкарно. Одним словом, Торгсин як торговельне підприємство та його працівники не надто багато мали спільного з широко декларованими цілями побудови соціалізму в одній державі, а тим більше із загальнолюдськими моральними принципами.

Ми не зупинялися на конкретному аналізі окремих подій та фактів з нетривалої, але повчальної історії Торгсину, які підтверджують вищеназвані висновки. Але один факт варто навести: у 1933 р. торгсинівські заклади вичавили із населення УСРР 8,5 т золота. Оскільки золотих копалень на теренах України не існувало, то це й було побутове золото. Книга побудована на фактах, які так чи інак стосувалися цього дорогоцінного металу. Мабуть, лише для того, щоб зрозуміти сутність феномену Торгсину й усвідомити роль золота в СРСР, її варто прочитати. У будь-якому разі сукупність фактажу, що становить зміст монографії, дає підстави для твердження: у заголовковій праці відображено один із визначальних економічних принципів кремлівських вождів: «Золото – це все, людське життя – ніщо». Сам автор так підсумував результати своїх пошуків, спостережень, досліджень: «Чимало родин вижили, зокрема завдяки Торгсину. Однак Торгсин став не лише шансом на життя, але і одним з інструментів геноциду. За життя людям довелося сплатити дорогу ціну: втрату частини історії, культури, неперервності передачі сімейних реліквій та власне національної ідентичності. [...] Справді,

діти не успадкували від батьків речі, які поєднали б покоління зі своїми радощами та смутком, у результаті чого, послуговуючись словами Джеймса Мейса, ми отримали скалічене, постгеноцидне суспільство з численними вадами, а головне – байдужістю до найбільших історичних травм нації й неготовністю їх відрефлексувати».

Монографія М. Гороха багато й зі смаком оформлена. У ній чимало ілюстрацій, які, на перший погляд, суперечать і змісту книги, й усьому, що відоме про торгсина з інших джерел. Замовлені професійним фотографам з рекламною метою світлини зафіксували ситих, добре одягнених людей, котрі під наглядом доброзичливих продавців обирають товари у зразкових соціалістичних крамницях. Зовнішній вигляд останніх у Москві, Ленінграді, інших великих містах теж достатньо привабливий, навіть величний. Не схожі на голодуючих і працівники Торгсину на фотографіях. Контраст ілюстративного матеріалу й тексту ще більше посилює враження від книги. Зубожілих і голодних людей не фотографували, оскільки вони псували імідж міст держави, у якій «переміг соціалізм», а приватних фотоапаратів майже не було. У додатках до монографії увагу читача привертають таблиці, які на підставі узагальнення даних архівних джерел наочно демонструють динаміку надходження коштів, золота, валюти до торгсінівських крамниць. Заслужують на добре слово також уміщені в додатках бібліографія теми дослідження та покажчики до змісту.

Отже, одна з перших книг про функціонування в Україні державної торговельної мережі за доби Голодомору й побудови соціалізму виявилася на висоті. Як колишню викладачку М. Гороха, авторку цих рядків особливо порадували вміщені на останній сторінці суперобкладинки фрагменти схвальних відгуків про книгу вчених, які репрезентують світову історіографічну спільноту. Це дослідники з України, США, Польщі та Німеччини. Зокрема, відомий український історик Станіслав Кульчицький підкреслив: «Спираючись на архівні документи, вітчизняні та наукові дослідження, Микола Горох відтворює драматичну картину життя людей під тиском комуністичної влади, яка не зупинилась перед геноцидом, домагаючись своїх цілей».

**Дата подання:** 2 листопада 2020 р.

**Дата затвердження до друку:** 16 листопада 2020 р.

#### **Цитування за ДСТУ 8302:2015**

Демченко Т. Рецензія : Горох М. Золото – державі! Торгсин у радянській Україні, 1931–1935. Київ : HREC HRESS, 2020. 320 с.: іл. *Сіверянський літопис*. 2020. №5. С. 141–143. DOI: 10.5281/zenodo.4394451.

#### **Цитування за стандартом APA**

Demchenko, T. (2020). *Retenziia : Horokh M. Zoloto – derzhavi! Torhsyn u radianskii Ukraini, 1931–1935*. Kyiv: HREC HRESS, 2020. 320 s.: il. [Recension : Horokh, M. (2020). *Gold to the state! Torgsin in Soviet Ukraine, 1931–1935*. Kyiv, Ukraine : HREC HRESS]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 5, 141–143. DOI: 10.5281/zenodo.4394451.